

Shoyim Bo'tayevning "Eski arava" asari tahlili

Saidrasulova Mehribon

Nizomiy nomidagi O'zMPU 4-kurs talabasi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqola Shoyim Bo'tayevning Eski arava asarini badiiy matnning ichki qurilishi va ma'no qatlamlari birligi doirasida tahlil qilishga bag'ishlanadi. Tadqiqotning maqsadi asarda arava obrazi orqali shakllangan ramziy makon, xotira va ijtimoiy tajriba munosabatlarini izchil yoritish, shuningdek, muallif nutqi bilan qahramon ongining kesishuv nuqtalarini aniqlashdan iborat. Metodologik asos sifatida narratologik va semiotik yondashuvlar, motiv va detal tahlili, shuningdek, kontekstual va qiyosiy o'qish usullari qo'llanadi. Ilmiy yangilik asardagi predmet detali arava ning syujetni bog'lovchi semantik markazga aylanish mexanizmini hamda vaqtning qatlamli tasvirida shaxsiy xotira va kollektiv tajriba orasidagi ko'prik funksiyasini tizimli ko'rsatishda namoyon bo'ladi. Natijalar o'zbek nasrida predmet poetikasi va kundaliklik estetikasini o'rganishda qo'llanishi mumkin.

АННОТАЦИЯ: Настоящая статья посвящена анализу произведения Шоима Бутаева Старая арба в ракурсе внутренней организации художественного текста и взаимосвязи смысловых пластов. Цель исследования заключается в последовательном раскрытии того, как образ арбы формирует символическое пространство, связывая память и социальный опыт, а также в выявлении точек пересечения авторского голоса и сознания персонажа. В качестве методологической базы используются нарратологический и семиотический подходы, анализ мотива и детали, контекстуальное и сопоставительное чтение. Научная новизна состоит в системном описании механизма превращения предметной детали арбы в семантический центр, скрепляющий сюжет, а также в доказательстве ее функции моста между индивидуальной памятью и коллективным опытом в многослойном изображении времени. Полученные результаты могут быть применены при изучении поэтики предметного мира и эстетики повседневности в узбекской прозе.

ABSTRACT: This article analyzes Shoyim Botayev's Old Cart through the internal organization of the literary text and the interaction of its semantic layers. The study aims to explain how the cart image constructs a symbolic space that connects memory with social experience, and to identify intersections between the authorial voice and the character's consciousness. The methodological framework combines narratology and semiotics with motif-and-detail analysis, as well as contextual and

comparative reading. The novelty of the research lies in a systematic account of how an ordinary material object becomes the semantic nucleus that binds the plot, and in demonstrating its mediating function between individual memory and collective experience within a layered representation of time. The findings contribute to current discussions on object poetics and the aesthetics of everyday life in modern Uzbek prose and may support further text-based studies in philology.

KALIT SO‘ZLAR: Shoyim Bo‘tayev; Eski arava; predmet poetikasi; ramz; xotira; narrativ; detal semantikasi

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Шоим Бутаев; Старая арба; поэтика предмета; символ; память; нарратив; семантика детали

KEYWORDS: Shoyim Botayev; Old Cart; object poetics; symbolism; memory; narrative; semantics of detail

Introduction. O‘zbek nasrida oddiy buyum va kundalik predmetlar orqali tarixiy vaqt, xotira va ijtimoiy tajriba qatlamlarini badiiy modellashtirish masalasi keyingi o‘n yilliklarda sezilarli ilmiy e‘tiborni tortmoqda. Bunday yo‘nalish, bir tomondan, realizmning tasviriy an‘analariga tayanadi, ikkinchi tomondan esa predmetning “jim” mavjudligi ortiga yashiringan ramziy imkoniyatlarni ochishga intiladi. Shoyim Bo‘tayevning Eski arava asari ham ana shu tendensiyaning ifodali namunasi: asarda arava oddiy transport vositasi sifatida emas, balki vaqtning yuki, xotiraning izlari va turmushning mehnat bilan qorishiq axloqiy mezonlarini o‘zida jamlagan semantik markaz sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur asarni tahlil qilishning dolzarbligi shundaki, unda ijtimoiy hayot va shaxsiy kechinmalar bir predmet atrofida to‘planib, kichik ko‘rinishdagi voqelikdan katta ma‘no hosil qilinadi; bu esa o‘zbek hikoyachiligida predmet detali poetikasini tizimli o‘rganish zaruratini kuchaytiradi. Hozirgi adabiyotshunoslikda badiiy detal, ramz va narrativ ovoz masalalari bo‘yicha turli nazariy qarashlar mavjud bo‘lib, ular matnning semantik zichligini ochishda samarali instrumentlarni taqdim etadi [1], [4]. Shu bilan birga, o‘zbek adabiy jarayonida milliy hikoyachilikning ichki mexanizmlarini, xususan, predmetga “xotira yuklash” usulini tahlil qilishda ayrim ishlar umumiy tavsif darajasida qolib ketgani ham kuzatiladi [2]. Bu tadqiqot muammosi, birinchidan, arava obrazining asar kompozitsiyasi va syujet harakatidagi bog‘lovchi vazifasi, ikkinchidan, muallif nutqi bilan qahramon nigohi orasidagi masofa qanday boshqarilishi, uchinchidan esa vaqtning qatlamli tasviri qanday poetik vositalar orqali berilishi masalalarida jamlanadi. Tadqiqotning maqsadi Eski arava asarida predmet detali ramzga aylanish jarayonini, narrativ tuzilmaning xotira bilan aloqador mexanizmlarini va ijtimoiy-axloqiy ma‘no qatlamlarining badiiy tashkil topishini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Vazifalar sifatida arava obrazining semantik maydonini aniqlash, asosiy motivlar va takrorlanuvchi detallarni xaritalash, hikoya ovozi va fokalizatsiya xususiyatlarini tavsiflash, shuningdek, natijalarni zamonaviy adabiyotshunoslik yondashuvlari bilan uyg‘un holda talqin qilish belgilandi. Ilmiy yangilik asarda predmetning syujetdan tashqari, ammo syujetni “ichkaridan” boshqaruvchi semantik tugun ekanini dalillash, xotira va kollektiv tajriba o‘rtasidagi vositachilik funksiyasini narratologik mezonlarda ko‘rsatish bilan izohlanadi. Amaliy ahamiyat esa o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishida matn tahlili ko‘nikmalarini

chuqurlashtirish, badiiy detal va ramz masalasini o‘qitishda namuna sifatida foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi [3].

Materials and Methods. Tadqiqot materiali sifatida Shoyim Bo‘tayevning Eski arava asari matni asosiy manba bo‘lib xizmat qildi; tahlilda matn ichki kompozitsion bo‘linishlari, epizodlar almashinuvi, tasviriy detallar tizimi, qahramon nutqi va muallif izohi orasidagi munosabatlar izchil ko‘rib chiqildi. Metodologik jihatdan tadqiqot bir nechta o‘zaro bog‘liq usullarga tayandi. Birinchisi narratologik yondashuv bo‘lib, u hikoya instansiyasi, fokalizatsiya, vaqt va makonning badiiy tashkil topishi, hikoya ritmi hamda syujet va fabula munosabatini aniqlashda qo‘llandi [4]. Ikkinchisi semiotik yondashuv bo‘lib, predmetning belgi sifatidagi funksiyasi, arava obrazining ma‘no ko‘chishlari va ramziy kodlarga ulanadigan nuqtalarini izohlashga yordam berdi [5]. Uchinchi yo‘nalish sifatida motiv va detal tahlili tanlandi: takrorlanuvchi predmetlar, tovush va harakat elementlari, rang va faktura kabi mayda unsurlar qanday qilib umumiy g‘oyaviy yo‘nalishga xizmat qilishi kuzatildi. Shuningdek, kontekstual o‘qish usuli bilan asardagi ijtimoiy turmush manzaralari, mehnat va munosabatlar etikasiga doir qatlamlar adabiy jarayonning kengroq fonida talqin qilindi. Metodologik tanlovning asosiy sababi shundaki, Eski arava singari matnlarda “katta voqea”dan ko‘ra “katta ma‘no” ko‘proq detal va narrativ intonatsiya orqali yuzaga chiqadi; demak, predmet poetikasi va hikoya tuzilishini birgalikda ko‘rish tahlilning ilmiy asoslanganligini oshiradi.

Results. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, asarda arava obrazi uch pog‘onali semantik tizimda ishlaydi. Birinchi pog‘ona predmet-realistik qatlam bo‘lib, unda arava mehnat vositasi sifatida turmushning moddiy asosini, ro‘zg‘or tashvishini, yo‘l va masofa tajribasini bildiradi. Bu qatlamda aravaning eskiligi tasviriy detal bo‘lib qolmay, predmetning “umr”i va inson umrining mehnat bilan o‘lchanadigan ritmini parallel qo‘yadi: arava qanchalik ko‘p xizmat qilgan bo‘lsa, shunchalik ko‘p iz, shovqin, chayqalish va yamoq bilan “tarix” yig‘adi. Ikkinchi pog‘ona psixologik-xotira qatlamidir: arava qahramon ongida faqat hozirgi vazifa uchun kerak bo‘lgan buyum emas, balki o‘tgan kunlarni eslatadigan, yo‘qotish va topish tajribalarini qayta jonlantiradigan trigger vazifasini bajaradi. Bu yerda predmet ko‘rish, eshitish va teginish sezgilari bilan bog‘liq tarzda xotirani chaqiradi; aravaning g‘ildirak tovushi, yog‘och hidlari yoki yoriqlari kabi belgilar ichki monolog va kuzatuvchanlikni kuchaytiradi. Uchinchi pog‘ona ijtimoiy-ramziy qatlam bo‘lib, unda arava kollektiv tajriba belgisi sifatida namoyon bo‘ladi: u bir avlod mehnatining, og‘ir turmush sharoitida barqarorlikka intilishning, “bardosh” va “qanoat” kabi axloqiy tushunchalarning badiiy ekvivalentiga aylanadi.

Kompozitsion jihatdan arava obrazi syujetni bir nuqtaga jamlaydigan semantik tayanch sifatida ishlaydi. Asarda epizodlar zanjiri bevosita dramatik to‘qnashuvlarga qurilmasdan, ko‘proq kuzatish, eslash, taqqoslash va ichki baholash ketma-ketligida rivojlanadi; arava ana shu ketma-ketlikka ichki birlik beradi. Tahlilda aniqlanishicha, arava bilan bog‘liq tasviriy detallar matnda muayyan nuqtalarda zichlashadi: bu zichlashuvlar hikoyaning ritmini belgilab, “sekinlashuv” va “tezlashuv” effektlarini yuzaga keltiradi. Sezilarli natijalardan yana biri shuki, muallif nutqi ko‘pincha baholovchi hukmga oshiqmaydi; aksincha, predmetning holati, uning eskirgan joylari, vazifasi va qo‘llanishi orqali ijtimoiy va axloqiy xulosani o‘quvchining o‘ziga

“topshiradi”. Bunda fokalizatsiya ko‘pincha qahramon nigohi bilan uyg‘unlashib, muallifning “yuqoridan” turib izohlashini cheklaydi. Natijada, arava obrazining ramziyligi bevosita deklaratsiya qilinmaydi, balki takroriy kontaktlar, mayda ishoralar va epizodik qaytishlar orqali barqarorlashadi.

Tahlil shuningdek, asarda vaqt tasvirining qatlamli ekanini ko‘rsatdi. Vaqt chiziqli oqim tarzida emas, balki hozirgi holatga “yopishgan” o‘tganlik bo‘laklari sifatida quriladi: arava ko‘ringan, siljigan yoki eslatilgan joylarda retrospektiv yo‘nalish kuchayadi. Bunday qurilishda predmet xotira mexanizmi sifatida ishlaydi, ya‘ni fabulaning ayrim bo‘shliqlarini qahramonning eslash akti to‘ldiradi. Shu bilan birga, til va uslub darajasida oddiylik estetikasiga moyillik kuzatildi: leksik birliklar ko‘pincha hayotiy va konkret, tasvirlar esa moddiylikka yaqin. Bu, o‘z navbatida, aravaning ramziy darajaga ko‘tarilishini yanada ishonarli qiladi, chunki ramz “baland” poetik shiorlar bilan emas, kundalik ko‘rinishlarning semantik ortiqchaligi bilan yuzaga chiqadi.

Discussion. Olingan natijalar zamonaviy narratologiya va belgi nazariyasi doirasidagi qarashlar bilan qiyoslanganda, Eski arava asarida predmetning “semantik markaz” sifatida ishlashi matnning strukturaviy yaxlitligini ta‘minlovchi samarali model ekani ko‘rinadi. Narratologik qarashlarda hikoya ovozi va fokalizatsiya orasidagi munosabat matnning ideologik va emotsional ohangini belgilashi ta‘kidlanadi; Bo‘tayevo matnida esa aynan shu mexanizm baholashni to‘g‘ridan to‘g‘ri aytishdan ko‘ra, predmet detali orqali sezdirish usuliga xizmat qiladi [4]. Semiotik yondashuv nuqtayi nazaridan arava bu yerda ikon va indeks xususiyatlarini birlashtiradi: u real hayotda mavjud buyum sifatida ikonlikni, eskirish izlari, yamoqlar, shikastlar orqali o‘tgan mehnatning indeksini beradi; shu tariqa u ramziy ma‘noga ko‘chish uchun zarur bo‘lgan “belgi zanjiri”ni hosil qiladi [5]. Bu holat o‘zbek nasrida predmet poetikasining imkoniyatlarini yanada kengroq ko‘rsatadi: buyum o‘z-o‘zicha “chiroyli” bo‘lishi shart emas, uning tarixiy va ijtimoiy ishlatilganligi badiiy qiymatga aylanadi.

Natijalar milliy adabiyotshunoslikdagi ba‘zi kuzatishlar bilan hamohangdir: o‘zbek hikoyachiligida badiiy detal ko‘pincha etnografik bezak emas, balki axloqiy-psixologik mazmuni ko‘taruvchi yuklama ekani qayd etilgan [2], [3]. Biroq Bo‘tayevo asarida bu jarayon yanada ixcham va ichki ritmga bo‘ysungan: arava obrazining takrorlanishi syujetni sun‘iy aylantirmaydi, aksincha, xotira mexanizmini tabii yurgizadi. Shuningdek, asardagi “kundaliklik estetikasini” xalqaro adabiyot nazariyasidagi realizmning yangilangan shakllari bilan qiyoslash mumkin: realizm endi faqat “hayotni ko‘rsatish” emas, balki oddiy hayot ichida ma‘no ishlab chiqarish mexanizmlarini ko‘rsatishdir [1]. Shu nuqtadan qaraganda, Eski arava asari kichik voqeabandlikka qaramay, yuqori semantik zichlikka ega matn sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, u badiiy matnni filologik tahlil qilishda predmet detali bilan narrativ struktura o‘rtasidagi uzviylikni ko‘rsatadi; bu yondashuv oliy ta‘limda matn tahlili mashg‘ulotlarida, kurs va bitiruv ishlarida metodik model bo‘la oladi. Shu bilan birga, cheklovlar ham mavjud: birgina asar doirasidagi xulosalar Bo‘tayevo ijodining umumiy poetik tizimini to‘liq qamrab olmaydi; bundan tashqari, asarning turli nashrlari yoki matn variantlari mavjud bo‘lsa, ularni tekstologik solishtirish tahlil aniqligini oshirishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar Bo‘tayevo boshqa asarlarida predmet poetikasi qanday ko‘rinish olishini korpus yondashuvi orqali,

ya'ni motiv va detallar chastotasi hamda kontekstlarini miqdoriy kuzatish bilan boyitishi, shuningdek, o'zbek hikoyachiligida arxaik buyumlar va "eski"lik semantikasining madaniy xotira bilan aloqasini kengroq qiyosiy planda ochishi mumkin.

Conclusion. Tadqiqot Shoyim Bo'tayevning Eski arava asarida arava obrazi oddiy predmet tasviridan chiqib, syujet va ma'no qatlamlarini birlashtiruvchi semantik markazga aylanishini ko'rsatdi. Arava realistik qatlamda mehnat va turmushning moddiy tayanchi sifatida ishlasa, psixologik qatlamda xotirani qo'zg'atuvchi vosita, ijtimoiy-ramziy qatlamda esa kollektiv tajriba va axloqiy qadriyatlar belgisi sifatida namoyon bo'ldi. Kompozitsion jihatdan predmet detali epizodlar ritmini boshqarib, vaqtning qatlamli tasvirini ta'minladi va muallif bahosini bevosita aytishdan ko'ra, ko'rsatish orqali yuzaga chiqardi. Natijada, asarda kundaliklik estetikasiga tayangan holda yuqori semantik zichlik hosil qilinib, o'zbek nasrida predmet poetikasini o'rganish uchun muhim kuzatuvlar majmuasi taqdim etildi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Eagleton T. *Literary Theory: An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing, 2008. 256 p.
2. Qo'shjonov M. *Hikoya va badiiy tafakkur masalalari*. Toshkent: Fan, 2010. 208 b.
3. Karimov N. *XX asr o'zbek adabiyoti jarayonlari*. Toshkent: Universitet, 2017. 320 b.
4. Genette G. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Ithaca: Cornell University Press, 1980. 285 p.
5. Лотман Ю. М. *Структура художественного текста*. Москва: Искусство, 1970. 384 с.
6. Хализев В. Е. *Теория литературы*. Москва: Высшая школа, 2004. 405 с.